

فرهنگ مردم گناباد

«لغات، اصطلاحات، ضرب‌المثل‌ها، بازی‌ها، افسانه‌ها و...»

مؤلفان به ترتیب الفبا:

حسین پورابراهیم - ابوالفضل حسین

ابوالحسن دلشاد نوقابی - علی مصباح

عنوان و نام پدیدآور	: فرهنگ مصطلحات، ضرب‌المثل‌ها، بازی‌ها، افسانه‌ها و ... / مافان، ترتیب حروف الفبا حسین پورابراهیم... [و دیگران].
مشخصات نشر	: مشهد: انتشارات مرنده، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ج. ۲.
شابک	: دوره ۶-۶۴۳-۱۰۶-۰۰-۹۷۸ : ج. ۳۱-۶۴۴-۱۰۶-۰۰-۹۷۸ ; ج. ۲-۶۴۵-۱۰۶-۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: مولفان به ترتیب حروف الفبا حسین پورابراهیم، ابوالفضل حسینی، ابوالحسن دلشادنوقایی، علی مصباح.
مندرجات	: ج. ۱. (حرف الف - د). ج. ۲. (حرف د - ز).
موضوع	: فرهنگ عامه -- ایران -- گناباد
موضوع	: Folklore -- Iran -- Gonabad
موضوع	: ادبیات عامه ایرانی -- گناباد
موضوع	: Folk literature, Iranian -- Gonabad
شناسه افزوده	: پور ابراهیم، حسین، ۱۳۲۷ -
رده بندی کنگره	: GR۱۳۹۸۲۹۱ ف۸۸۸/۵
رده بندی دیویی	: ۰۹۵۵۸۲۷/۳۹۸
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۶۰۱۹۸۶

نشر مرندیز

فرهنگ مردم گناباد (جلد ۱)

(لغات، اصلاحات، ضرب‌المثل، بازی‌ها، افسانه‌ها)

نویستندگان:

حسین پور ابراهیم، ابوالفضل حسینی،

ابوالحسن دلشاد نوقابی، علی محمدی.

طراح جلد: حمیدرضا مهدوی مقدم

تایپ: حمید باقرزاده

صفحه‌آرایی: مجتبی ریسمان باف

نقاشی‌ها: گلزار آوند

تصاویر: علی مصباح، حسین پور ابراهیم، حمیدرضا باقرزاده، گلزار آوند

چاپ: معین نوبت چاپ: اول ۱۳۹۸ شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک جلد (۱): ۳-۶۴۴-۱۰۶-۶۰۰-۹۷۸

شابک دوره: ۶-۶۴۳-۱۰۶-۶۰۰-۹۷۸

دفتر نشر: مشهد - خیابان آبکوه ۷ - دانشسرای ۸ - شماره ۹۰

تلفن: ۰۵۱-۳۷۲۷۴۷۶۵ | دورنگار: ۰۵۱-۳۷۲۵۱۳۰۲ | www.marandiz.com

تمام حقوق چاپ و نشر این اثر حلیق قرار داد محفوظ است و هرگونه چاپ و تکثیر از محتویات این کتاب بدون اجازه کتبی ممنوع است.
متخلفان به موجب قانون حمایت از حقوق مولفان، مصنفان و هنرمندان تحت پیگرد قانونی قرار میگیرند.

قیمت دوره (۲جلدی): ۱۵۰,۰۰۰ تومان

تصویر جلد، پانورامایی از قلعه و روستای تاریخی ریاب گناباد
با تشکر از همکاری اهالی مهربان ریاب به ویژه جناب آقای ابراهیم رضایی

فهرست مطالب

۹	پیش‌گفتار
۱۵	مقدمه
۱۵	زبان و فرهنگ
۱۷	تعریف گویش و اهمیت آن
۱۸	اهداف گردآوری گویش‌ها
۱۹	فواید بررسی و گردآوری گویش‌ها
۲۰	گویش و لهجه
۲۴	سابقه گردآوری گویش
۲۵	شیوه‌ی گردآوری گویش
۲۶	چگونگی پیدایش زبان فارسی امروز
۲۶	فارسی دری
۲۷	ادبیات و زبان
۳۱	گویش، زبان معیار و ادبیات
۳۴	درباره‌ی این پژوهش
۳۵	نشانه‌های آوانویسی
۳۸	ارتباط این پژوهش با زبان دری
۴۰	بررسی زبان‌شناسی عملی گویش گناباد
۴۰	توصیف دستگاه واجی
۴۰	واحد‌های زنجیره‌ای
۴۰	صامت‌ها (هم‌خوان‌ها)
۴۶	توصیف واکه‌های «مصوّت‌های» گویش مردم گناباد
۴۷	ساختمان هجا
۴۷	تشدید
۴۷	واحد‌های زیر زنجیری
۴۸	فرآیند واجی

۵۵	تخفیف
۵۵	ثبوت و کهنگی در گویش گناباد
۵۶	صرف (ساخت شناسی)
۵۷	مفرد و جمع
۵۸	ضمیر
۵۹	ضمیر مشترک
۶۷	حروف
۹۷	ا-â /
۲۲۵	ب /b/
۳۲۷	پ /p/
۳۶۶	ت /t/
۴۰۳	ث /s/
۴۰۴	ج /j/
۴۲۵	چ /ç/
۴۷۹	ح /h/
۴۸۷	خ /x/

پیش گفتار

گناباد یکی از قدیمی‌ترین شهرهای ایران است؛ این جمله را به هر فرهنگی که بنگریم ذیل واژه‌ی «گناباد» آورده‌اند. به راستی قدمت این شهر چند سال یا به عبارت بهتر چند هزار سال است که به این صفت موصوف شد، است؟

«بر اساس مطالعات و بررسی‌های باستان‌شناسی که تا حال صورت گرفته کهن‌ترین اثر باستانی گناباد تپه ماهورهای حاصل از آیرامی‌تپه و عمارات معروف به (تپه حصار) است که در شوره زارهای شمال گناباد به فاصله حدود ۲۰ کیلومتری آن شهر واقع شده است. فراوانی سفال‌های پراکنده در محل حکایت از حضور اقوامی با فرهنگ پیشرفته از حدود ۵۰۰۰ تا ۲۰۰۰ سال پیش در آن مکان دارد. آن حضور علاوه بر این که وضعیت فرهنگی و معیشتی ساکنان اولیه را مشخص می‌کند، تغییرات جدی اقلیمی و آب و هوایی منطقه را نشان می‌دهد زیرا در حال حاضر بسیار بعید به نظر می‌رسد که جمعیت زیادی بتواند هزاران سال در آن محل ساکن باشد.... مگر این که فرض کنیم کال شور فعلی در گذشته پر آب تر بوده و آب شیرین و فراوان خود را از دره‌های سیاه کوه و کباب برمی‌تاباشته است». ^۱ پس از تغییرات آب و هوایی و کم شدن بارندگی و خشک شدن چشمه‌ها و در نتیجه شو شدن آب «کال شور» مردم این سرزمین دست به ابتکار شگفت‌انگیزی می‌زنند و آن حفر زمین و زد تراش‌های بسیار برای دست یافتن به آب شیرین است و در این راه کاریز قصیه را خلق می‌کنند که بزرگترین سازنی آبی دست بشر است که هنوز کار می‌کند و از این جا تمدن کاریزی شکل می‌گیرد و این تمدن بود و باش و ادامه مدنیت.

شهری با چنین پیشینه‌ی تاریخی درخشان، محل رشد و نمو فرهنگ و تعالی آن نیز هست و به هر گوشه‌ی فرهنگ آن بنگری این عمق و ریشه را حس می‌کنی، چه در گفتار و چه در رفتار و چه در خورد و خوراک و.....

۱. لیاف خانیکی، رجبعلی، گناباد خاستگاه حماسه‌های پنهان، ناشر اداره کل آموزش، انتشارات و تولیدات فرهنگی (میراث فرهنگی)، چاپ اول، بهار ۱۳۸۳، تهران، ص ۲۶

امروزه ما که وارثان این تمدن درخشان هستیم در عصری گرفتار آمده‌ایم که با سرعت هر چه تمامتر به سوی «دهکده‌ی جهانی» شدن می‌شتابد و این یعنی هر روز بیشتر از پیش شاهد نابودی خرده فرهنگ‌ها و فرهنگ‌های بومی هستیم. به عنوان مثال در همین ولایت در کمتر خانه‌ای شاهد گفتگوی والدین با فرزندان به گویش گنابادی هستیم که مهمترین نماد و شاخصه‌ی فرهنگی هر سرزمینی است، بگذریم از این که دیگر در کمتر جایی از این شهرستان کسی را در لباس محلی می‌بینیم و دهه‌ها است که این نماد هم در میان شهرنشینان از میان رفته است.

در کمال تأسف باید بگوییم که اگر اوضاع به همین منوال پیش برود در آینده‌ای نه چندان دور ممکن است دیگر چنان نشانی از این فرهنگ باقی نماند و از گنابادی بودن فقط یک نام را یکدک خواهیم کشید. بنده و دوستان هم فکر مدت‌ها است که این خطر را حس کرده‌ایم به همین جهت از سال ۱۳۷۱ در انجمن ادبی محمد پروین گنابادی شروع به گردآوری بخش‌هایی از این فرهنگ به پیشنهاد بنده نموده‌ایم. اعضای گروه علیرضا بر خودم، استاد بزرگوارمان شادروان حاج منوچهر نوربخش، حسین پورابراهیم و ابوالحسن دلشاد را بی‌تابی بودند. در همین جا باید اضافه کنم که حسین پورابراهیم در سال ۱۳۵۷ اقدام به جمع‌آوری حدود ۱۰۰ لغت و ۱۸۰ ضرب‌المثل نمود و کتاب کوچکی به صورت تایپ دستی در پنجاه جلد به صورت غیر رسمی منتشر کرد. هم‌چنین چند پایان‌نامه‌ی تحصیلی نیز در زمینه‌های مختلف گویش به انجام رسید. بدین ترتیب که مهمترین آن‌ها پایان‌نامه‌ی لیسانس مرحوم دکتر علی‌اصغر توسلی در دهه‌ی سی شمسی و اقامت‌های زری بیدختی در دهه‌ی چهل و پایان‌نامه‌ی فوق لیسانس آقای رضا صوفی در اوایل دهه‌ی هفتاد می‌باشد. بنا بر ضرب‌المثل معروف عربی: «الفصلُ لِلْمُتَقَدِّمِ» واجب دیدم که یادی از این کوشندگان نیز بکنم.

در ابتدای کار اقدام به گردآوری واژه‌ها نمودیم و سپس سایر لهجه‌های فرهنگی را نیز جمع‌آوری کردیم و بنا به پیشنهاد بنده با الهام از کتاب کوچه احمد شاملو قرار بر این شد که واژه‌ها به صورت مدخل اصلی بیاید و هر چیزی که مرتبط با این واژه است در ذیل آن قرار گیرد. روش گردآوری بدین گونه بود که علاوه بر آن چه که در ذهن و خاطر داشتیم در مراودات و گفتگوهای معمول روزانه با هم‌شهریان، اگر به واژه‌ای یا ضرب‌المثلی و یا هر عوالمی دیگری در این زمینه برخورد می‌کردیم، یادداشت کرده و تبدیل به فیش می‌نمودیم. آقای حسین پورابراهیم نیز در همان سال به عنوان تکلیف میان ترم، از دانش‌آموزان چند دبیرستان خواست که در زمینه‌های مورد نظر از سالمندان خانواده‌ی خود تحقیق کرده و به صورت یادداشت ارائه دهند. کار به همین منوال به مدت سه سال به طور منظم ادامه داشت اما پس از آن بنا به دلایلی متوقف شد اما پژوهش‌های ما به صورت فردی ادامه پیدا کرد. در طول این سال‌ها ابوالحسن دلشاد اقدام به گردآوری جشن‌ها و مراسم قدیمی نمود و طی چند مقاله در نامه گناباد به چاپ رساند و علاوه بر این مجموعه کاملی از غذاهای محلی تهیه و تدوین کرد و به اداره‌ی میراث فرهنگی جهت چاپ سپرد. بنده نیز پایان‌نامه

فوق‌لیسانس را با موضوع «تحلیلی بر بومی سروده‌های معاصر گناباد» ارائه کردم که به انواع شعر محلی از گذشته‌ی دور تا به امروز پرداخته شده است و بخش‌های مهم آن در کتاب حاضر آمده است. حسین پورابراهیم نیز در این مدت همچنان به جمع‌آوری لغات و اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها پرداخت. در این میانه و در کمال تأسف در سال ۱۳۸۶ استاد بزرگوارمان حاج منوچهر نوربخش را از دست دادیم که مایه‌ی تأثر شدید همه‌ی ما شد و خسران زیادی هم به کار پژوهشی وارد نمود چون این بزرگوار با آن حافظه‌ی درخشان، منبع شفاهی عظیمی از فرهنگ عامه بود.

در سال ۱۳۹۱ مجدداً گرد هم آمدیم و قرار بر این شد که تا این اثر را کامل نکنیم از پای ننشینیم. در دور جدید سه نفر جوان‌تر به گروه ما اضافه شدند و کار با رنگ و رونق بیشتری شروع شد و علاوه بر آن در طول این سال‌ها ما نیز پخته‌تر شده بودیم و به فرموده‌ی مولانا «مهلتی بایست تا خون شیر شد» که این مهلت در حقیقت بیست سال طول کشیده بود. در همان اوایل کار دو نفر به خاطر مشکلات شغلی و ادامه‌ی تحصیل از سراف رفتند و فقط ابوالفضل حسینی در جمع باقی ماند و از آن زمان کار را به صورت مداوم و هر روزه ادامه دادیم. ابتدا من و ابوالحسن دلشاد و حسین پورابراهیم شروع به فیش‌برداری کردیم و در ضمن آن به کار کتابخانه‌ای نیز پرداختیم. کتاب‌های متعددی در طول این سال‌ها گردآوری شده بود که بالغ بر ده‌ها جلد می‌شد و بیست اکثر آن‌ها را در فهرست منابع و مأخذ آورده‌ایم که فیش‌برداری از آن‌ها نیز صورت گرفت. ابوالفضل حسینی به کار استخراج شواهد مثال از متون کهن پرداخت و به جز مثنوی، تاریخ بیهقی، و سایر منابع به شواهد استخراج شده کار ایشان است. از سه کتاب یاد شده‌ی بالا شواهد مثنوی به وسیله‌ی ابوالحسن دلشاد، تاریخ بیهقی و بخشی از شاهنامه توسط دوست گرانقدرم گلزار آژند و بخش زیادی از شاهنامه، و سله‌ی این حقیر استخراج شد. جا دارد در همین جا سپاس ویژه‌ای از گلزار آژند داشته باشیم. در این حین علاوه بر قبول زحمت در موارد بالا، لغات و اصطلاحات مربوط به دام را نیز ایشان به این گنجینه افزودند و مهم‌تر از همه کلیه‌ی نقاشی‌های کتاب کار این هنرمند بزرگوار می‌باشد.

در میانه‌ی کار به فکر تایپ اثر هم افتادیم چون حجم کار بسیار بالا بود و سه نفر تایپ می‌طلبید و دیدیم اگر پس از پایان کار، تایپ شود زمان زیادی خواهد برد به همین جهت اطلاع دادیم. چند نفری مراجعه کردند اما وقتی سختی کار را دیدند از قبول آن خودداری نمودند در این میانه آقای حمید باقرزاده نیز به دنبال تایپ‌بست برای ما بود اما چون همه از انجام آن سرباز زدند خودش به دلیل عشق و علاقه به این آب و خاک قبول زحمت کرد و با وجودی که حرفه‌اش عکاسی است اما ضمن کار به تایپ اثر پرداخت و ضمناً مقداری لغت و اصطلاح به این گنجینه افزود. غلط‌گیری و ویراستاری توسط خودمان انجام شد که بخش مهمی از ویراستاری را ابوالفضل حسینی به عهده گرفت. در ضمن مقدمه‌ی زبان‌شناسی اثر هم، کار ابوالحسن دلشاد و ابوالفضل حسینی است. سپاس ویژه از استاد گرانقدر ساعد مشکی داریم که به عنوان مشاور هنری کمک شایانی به بهتر شدن این اثر نمودند.

دوستان بسیار دیگری هم در این راه به ما یاری رساندند که در ادامه اسامی این بزرگواران را فهرست وار می‌آوریم و سپاس مان را تقدیم ایشان می‌کنیم.

اسامی افرادی که در گردآوری واژگان گویش ما را یاری کرده‌اند

- ۱- شادروان حاج منوچهر نوربخش ۲- دکتر سید محمد حائری روحانی (اصطلاحات پزشکی)
- ۳- دانش‌آموزان سال دوم دبیرستان‌های: بهشتی- چمران- ملامظفر- طالقانی- رجایی بیدخت و هنرستان عباسپور در سال تحصیلی ۷۲-۷۱-۴- حمید خصلتی استخراج باورها و ارائه‌ی تعدادی لغت و اصطلاح ۵- زهرا علی اصغری (آداب و رسوم) ۶- عباس کاملی ۷- دکتر محمد قهرمانی ۸- علی غلامی ۹- اسفندیار حیاضی ۱۰- گلزار آژند (در آوردن لغات تاریخ بیهقی و بخشی از شاهنامه و کلیه‌ی اصطلاحات گوسفند و شتر- نقاشی‌های کتاب- و پاره‌ای از لغات و اصطلاحات) ۱۱- محمود ابراهیمی ۱۲- ابراهیم رضایی ۱۳- سهراب جمالی ۱۴- حسن ازقندی ۱۵- عصمت حکمت (غذاهای سنتی و بومی گناباد)
- ۱۶- ادریس عربشاهی ۱۷- هاشم کفشچی ۱۸- مهدی ذوالفقاری ۱۹- حمیدرضا جمالی ۲۰- اسد... سلیمانی (برخی اصطلاحات- امی در مورد گیاهان) ۲۱- حمیدرضا مهدوی مقدم (آداب و رسوم و مشاوره و حمایت معنوی) ۲۲- محمد فانی پاکدل ۲۳- علی اصغرقلی‌زاده ۲۴- محمد شعبی ۲۵- مهدی عصارنوبایی ۲۶- محمد کاظم بیدختی

روش استفاده از کتاب

تنظیم این اثر براساس الفبایی و مدخل‌بندی است به این شکل که واژه‌های اصلی به عنوان مدخل آورده شده و کلیه‌ی چیزهایی که مربوط به این واژه است در ذیل آن آمده به عنوان مثال واژه‌ی (اَشیا assiyā) آسیاب را در نظر بگیرید که در قسمت الف آمده است. در ذیل این واژه تمامی ضرب‌المثل‌ها، اصطلاحات و اجزای مختلف آن آمده و احياناً اگر افسانه، باور و خرافاتی بوده اضافه شده است. برای ضرب‌المثل‌ها یک واژه‌ی کلیدی در نظر گرفته‌ایم و در ذیل آن واژه آورده‌ایم که شما در پیدا کردنش به مشکل چندانی برنخواهید خورد. علاوه بر آن حرفه‌های مختلف کدپ را نیز به عنوان مدخل و به صورت الفبایی آورده‌ایم و کلیه تولیدات و لوازم هر حرفه و تصاویر آن در ذیل نام آن حرفه قرار گرفته است.

شکل و شمایی که برای کتاب در نظر گرفته‌ایم به این سبب بود که جذاب و سرگرم کننده نیز باشد و خواننده در هر صفحه با مطالب گوناگونی روبرو شود و از خواندن آن به ملال گرفتار نگردد. مقوله‌هایی که در این کتاب به آن پرداخته شده به قرار زیر می‌باشد:

- واژه‌ها
- ترکیبات
- اصطلاحات

- ضرب المثل‌ها
- باورها
- مثل‌ها
- شعر بومی
- (که مقوله‌های بالا همراه فوتتیک است)
- بازی‌ها
- افسانه‌ها
- لالایی‌ها
- شواهد مثال‌ی‌گرفته از متون کهن
- آداب و رسوم
- جشن‌ها
- مراسم آیینی
- غذاها

در همین جا باید اضافه کنم این آرسرآری است برای پژوهشگران دیگر که با استفاده از آن در همه‌ی مقوله‌های بالا تحقیقات مفصلی انجام دهند. نگردآوری این فرهنگ غنی به صورت کامل‌تری انجام پذیرد. آنچه ما را به این کار واداشت تنها شوق به این فرهنگ و این سرزمین بود و به گفته‌ی ابوالفضل بیهقی آن تاریخ‌نویس شهیر «نه به دستوری» بلکه با «قالبی و بدون هیچ‌گونه چشمداشت مادی صورت پذیرفت به طوری که تمامی هزینه‌ها را شخصاً گروه ولفان با و بود درآمد اندک به عهده گرفته است. در پایان با آگاهی از این که این اثر مانند هراتر دیگری مکرر است کاستی‌ها و اشتباهاتی داشته باشد، انتقادات و پیشنهادات همه‌ی پژوهشگران، صاحب نظران و علاقه‌مندان به فرهنگ این آب و خاک در چاپ‌های بعدی باعث رفع این موارد خواهد بود و با هر نسخه‌ی ممکن آن را هم‌رسانی فرمایید که موجب کمال تشکر و امتنان است.

در مراحل پایانی چاپ این کتاب متأسفانه استاد رضا (علی) صوفی به دلیل بیماری شتافت و خانواده و دوستان و دوستانانش را عزادار کرد؛ لازم به ذکر است در مقدمه و قسمت زبان‌شناسی عملی این اثر استفاده زیادی از پایان‌نامه کارشناسی ارشد ایشان شده است که با اجازه خودشان صورت گرفت فقدان ایشان خسروانی است در جامعه ادبی شهرستان گناباد. روانش شاد و یادش گرامی باد.

راه‌های تماس: گناباد، خیابان غفاری، بعد از غفاری ۵، پلاک ۱۰۱، علی مصباح، شماره تلفن همراه: ۰۹۱۵۱۶۸۹۴۳۰

ایمیل: parvaz215@gmail.com

علی مصباح

۱۳۹۶/۱۲/۸